

Fortellinger fra samisk, kvensk og norsk kystkultur

Havets helter

Ábi sáÞggárat
Meren sankarit

Nordnorsk fartøyvernsenter og båtmuseums skriftserie. Nr 1 - 2008

HAVETS HELTER

– fortellinger fra samisk, norsk og kvensk kystkultur

Har du tenkt på hva en helt er? Kanskje er det noen spesielle mennesker du beundrer? For noen er helter fra 2.verdenskrig viktig, mens andre er opptatt av fotball, ekspedisjoner eller kanskje til og med vitenskap? Heltene kan være forskjellig ut fra land, kultur og tradisjon, og ikke minst hvilken tid de lever i. De heltene vi har i dag var ikke nødvendigvis de samme som folk hadde for 100 år siden. I Salomonsens konversasjonsleksikon fra 1898 står det:

Ved en Helt forstaar man den, der med ophøjet Energi og Mod sætter sit Liv ind i Kampen for en stor Sag der kommer Menneskeheden til gode.

Mahatma Gandhi eller Mor Teresa kan være personer vi tenker på når vi hører en sånn definisjon. Men å bli helt trenger ikke å bety et langt liv med kloke valg. Det kan være nok med en enkel handling.

Dette heftet handler mest om havet, båter og fiske på 1800-tallet. Da tenker man som regel på skjeggete menn. Det var også det vanligste, men også kvinner kunne ro fiske og menn kunne drive med slikt som veving.

I Nord-Troms kjenner vil til at det har vært hele 22 kvinner som har drevet aktivt fiske, og en del av dem eide også

båtene selv. I Kåfjord i Nord-Troms var produksjonen av vevde tepper (grener) så viktig at også menn drev med dette. Det blir som regel lite heltefortellinger av slikt. De vanligste heltefortellingene er om mannlige storseilere og de beste fiskerne med de største fangstene.

Høvedsmannen bestemte om bord, og hans kunnskap var avgjørende for å berge båt og mannskap. Det var som regel en mann, og de fleste slike fortellinger handler om norske menn. De beste høvedsmennene var de som klarte å berge andre fra den visse død etter ei kullseiling. Noen av disse klassiske heltefortellingene er med her.

Vi har også prøvd å finne andre historier hvor det er samer og kvener, damer og barn, siden dette er grupper som ikke automatisk blir forbundet med havets helter. Det er vel slik at vi oppfatter det å være helt ulikt, ut fra hvilken kultur man er vokst opp i, om man er fattig eller rik, mann eller dame, ung eller gammel.

Så vi håper vår undring kan bli din. Hva oppfatter du som heltemodig? Bli med videre, hvem vet, kanskje er du en helt?

Folkegrupper

Det finnes tre ulike folkegrupper i Nord-Norge, samer, kvener og nordmenn. Vi vet at de ulike gruppene har bodd og livnært seg både på like og ulike måter. Hvor stor del av befolkningen de representerte har variert både over tid og fra sted til sted.

Sjøsamisk kultur på 1800-tallet.

Sjøsamene er knyttet til fjord- og kystområdene i Finnmark, Troms og Nordland. Sjøsamene bodde i torvgammer, noe som var vanlig fram til 1900-tallets begynnelse. Fjøs og bolig var bygd sammen til felles gamme på vinterboplassene. På 1800-tallet var det adskilte rom mellom fjøsdel og boligdel, mens dyrene tidligere var i samme rom som folkene. Mot slutten av 1800-tallet ble trehus som bolig vanligere.

Næringsgrunnlaget

Tradisjonelt drev sjøsamene med kombinasjonsbruk, bestående av dyrehold, jordbruk og fiske. I tillegg har høsting av naturen i nærområdet, gjennom jakt og sanking vært en viktig del av livsgrunnlaget. Gjennom verddeordningen har sjøsamene holdt rein i reindriftsamenes flokker. Verddeordningen var en fredelig form for sameksistens mellom flere kulturer og var først og fremst et bytteforhold der tjenester, varer som kjøtt, fisk og jordbruksprodukter, husly og arbeidshjelp inngikk. Verddeordningen varte langt inn på 1900-tallet.

Sesongflytting

Sjøsamene flyttet sesongvist mellom sommer og vinterboplasser. Om sommeren flyttet de utover kysten mot de gode fiskeplassene. Buskaper ble flyttet med og foret på tang og fiskeavfall når det knep om med tilgang på annet fôr. Om vinteren flyttet sjøsamene innover fjordene, til nærhet til brensel og gode jakt- og fangstområder. Fiske om vinteren kunne begrenses til fjordfiske og man tok det som var behov for til kokning. Sesongflyttingen har enkelte steder vart fram til 1930-40 t.

Klesdrakt

På 1800-tallet var koftebruk vanlig. Dekor på kofte og tilbehør anga da, som nå lokal tilhørighet. Formen på draktene mellom innlandet og kysten var likevel ikke så forskjellig. Også kvener som innvandret tok opp bruken av samiske klær. Koften ble først og fremst sydd i klede, hjemmevevet ullstoff, men også av andre stofftyper og skinn. Spesiell på sjøsamisk drakt var bruken av kråkesølv og sikkakkemønster til dekor, og kvinnenens hodeplagg.

Spesielt av skinn ble det sydd bellinger, ytterklær,

hodeplagg, votter og fottøy som skaller (til vinterbruk) og kommager (til sommerbruk). Til livet på sjøen ble det, i tillegg tøy av ull, brukt avhåret skinndrakt som var smurt inn og var dermed vanntett.

Langs kysten ble bruken av samisk klesdrakt mer og mer tatt ut av bruk på begynnelsen av 1900-tallet. Av samiske klesdeler er det kommagene som har vært lengst i sammenhengende bruk, iallfall langs kysten av Nord-Troms og Finnmark

Befolkningen

Folketellinger fra 1800-tallet viser at det har vært flere samer enn nordmenn bosatt langs kysten av, i alle fall Troms og Finnmark på 1800-tallet, mens andre kilder viser stor andel av samisk befolkning i nordland. Ved folketellinger på 1900-tallet er bildet et annet og viser flere nordmenn enn samer. Som kjent ble den samiske befolkningen utsatt for fornorskning på 1800-tallet, noe som spesielt satte sine spor i kystsamiske områder. I 1851 ble det i en kongelig resolusjon vedtatt en årlig bevilgning på en viss sum til det språklige fornorskingsarbeidet. Midlene ble blant annet brukt til lønnstillegg til lærere som kunne dokumentere framgang i norskundervisningen og premier til skolebarn som viste framgang i norsk. Denne ordningen opphørte på 1920-tallet. Likevel var det flere perioder med fornorskning av samene også på 1900-tallet. I dag revitaliseres den sjøsamiske befolkningens kultur og språk.

Kilder

Andersen, Oddmund 2005: Rávga og gubbon –mytiske vesen i det maritime miljøet. I: *”Bárjås”* Populærvitenskapelig tidsskrift fra Árran – juvelsåme guovdásj. Blikk Sentraltrykkeriet AS, Bodø.

Porsanger, Kirsten 2002: Verdde-ordningen - plattform for fredelig sameksistens i et flerkulturelt samfunn. I: *Flytting og forandring i Finnmarks fortid*.

Artikkelsamling fra museene i Finnmark. Fagtrykk Alta as

Smørfjord bygdelag 2001: *”Sjøsamekulturen i ytre Porsanger”* Red: Jon Egil Nilsen. Trykkeriservice AS, Lakselv.

Smørfjord bygdelag 2004: *”Draugen i Flatvika og andre fortellinger. Muntlig tradisjonsmateriale fra Porsanger, Kvalsund og Revsbotn”*. Trykkeriservice AS, Lakselv. <http://www.varjjet.org/web/index.php?artihkkal=278&giella1=nor>

Kvener

Kven er en skandinavisk betegnelse som i middelalderen ble brukt om et finsk folk fra traktene rundt Bottenviken. Senere ble betegnelsen brukt om folk med finsk bakgrunn/ finsktalende som i tidligere tider flyttet til Nord-Norge, til *Ruija* - «landet ved ishavet» som jordbrukere, fiskere og gruvearbeidere, og deres etterkommere. Fra 1845 og fram til 1930 ble kvenbegrepet offisielt brukt i folketellinger i Norge.

Litt om at folk fra finnland var på sesongfiske i Finnmark...
Når var de store flyttestrømmene?

I fornorskningstiden fra 1870-tallet og fram til 2. verdenskrig ble kven opplevd som en negativ betegnelse, og derfor unngår mange å bruke den i dag. Men i dag er kvenbegrepet blitt et generelt anerkjent begrep i offentlig sammenheng. I 1998 ble kvenene tilkjent minoritetsstatus i Norge og kvensk ble anerkjent som eget språk i 2005.

Nordmenn

Fra vikingtid ser det imidlertid ut til at norske høvdinge drev fangst og handel med samer i disse områdene. Den norske befolkningen flyttet etter hvert nordover, også til Nord-Troms og Finnmark. Fra 1600-tallet.

Like lett til lands som til vanns

Nordlandsbåten var den viktigste båttypen i Nord-Norge på 17-1800 talet. Denne åpne ro- og seilbåten ble bygget og brukt fra Folla i Nord-Trøndelag til Varanger i Finnmark. Den var felles både for samer, kvener og nordmenn. Fra Varanger og Tana vet vi at det i elveutløp og indre deler av fjordene ble brukt en liten samisk båttypen som kalles bask.

Vi vet ikke når den første nordlandsbåten ble bygget, men det kan ha vært en gang i middelalderen. Hvis man sammenligner nordlandsbåter med vikingtidens båter, vil man se at de er i slekt. De tilhører familien åpne klinkbygde båter. Her bygges ”skallet” først og innveden/spantene som stiver av, blir satt inn etterpå. De lange slanke båttypene fra Trøndelag og sørover til Hordaland, hører også til i samme familie. Båtene fra Østlandet har litt andre former, mer runde og korte, og havner dermed lengre ut i slekta.

Båtbyggere og fiskere langs kysten har forandret og utviklet båtene sine etter hva de mente var viktig og hva de brukte båten til. Det er vanlig å tenke at det er derfor vi har mange forskjellige båttyper.

Nordlandsbåten var svært lett og mannskapet kunne sette den på land uten problem. Dette var vanlig med de minste båtene, men også de største kunne settes opp hvis det var nødvendig.

Båten var lettrodd, og det lette skroget ga god fart under seil. Vet du hvor fort hurtigruta går? Eller hurtigbåten? Vanlig marsjfart for hurtigruta i dag er 16-18 knop. For hurtigbåter 25-40 knop. Den største av nordlandsbåtene, fembøringen, kan komme opp i over 20 knop. De fleste vanlige moderne turseilere klarer som regel ikke over 10 knop.

To typer (bilde)

Vi vet ikke når båttypen får navnet nordlandsbåt. Det var vanlig å bruke navn fra det stedet de var bygget, sånn som Bindalsfæring, Saltdaling eller Ranværing. Det var også vanlig å kalle båten etter båtbyggeren. For eksempel var det en samisk båtbygger i Lødingen som het Ommund. Båtene hans ble kalt for Ommundbåter og var kjent som svært gode.

De eldste bevarte båtene er fra rundt 1750, mens de fleste er fra 18-1900 tallet. Vi vet derfor mest om denne perioden.

Det finnes to hovedvarianter, den gamle krumstevnede båten og den nye rettstevnede nordlandsbåten som ble bygget etter 1860.

Krumstevningen hadde keiper til å legge årene i, og er lett gjenkjennelig med den runde og lave forstevnen. Denne eldste modellen ble opprinnelig bygd på bord som ble hugget ut av trestokker med øks. Visste du at øksa var båtbyggernes viktigste verktøy? Vikingtidens båter ble også bygget på hugde bord og hadde keiper til å legge årene i. Selv om tømmer saga kom til Norge på 1500-tallet, tok det lang tid før båtbyggerne i Nord-Norge begynte å bruke den. Først på begynnelsen av 1800-tallet kan det se ut til at båtbyggerne tok i bruk saga

Frem til midten av 1800-tallet strevde båtbyggerne litt med å få til en like god form på skroget med sagde bord. Samtidig forandret de en god del på båttypen. Båtene ble nå bygd større og fikk en ny form. Det ble tatt i bruk tollepinner istedenfor keiper, en kraftigere rekke ble utviklet og båten fikk den rette høyreiste stevnen som de fleste kjenner i dag. Vi tror også at det er i denne perioden man begynte å male båtene i de sterke fargene.

Båtstørrelser

Nordlandsbåten hadde mange ulike størrelser. De aller minste ble kalt for færingar og her var det plass til to roere. Navnet på størrelsene kan være litt forvirrende, men egentlig er det ganske morsomt å finne ut av systemet. Båtstørrelsen kunne beskrives ut fra hvor mange par årer en båt hadde. Siden de fleste båtene hadde en mann per årepar, fortalte navnet hvor mange mann det var plass til ombord. Dette passet også med det som kaltes rom i båten. Et rom tilsvarer en mann og et par årer.

En slik måte å beskrive størrelsen på kunne være en treroms båt, en treroring (tre par årer og tre mann). Hvis man

derimot brukte antall årer, så ville en treroms båt få navnet seksæring, altså seks årer. Så gjorde man det litt enklere å uttale ved å si seksring.

På 1600 og 1700-tallet fant noen fiskere og båtbyggere ut at de ville ha litt større plass i enkelte av båtene. De laget et lite ekstra lasterom i midten de kalte for halvrom. Hvis en treroms båt fikk et slik halvrom, ble det jo nesten fire rom; altså en halvfjerderømming – halvveis til fire rom.

Fra seil til motor

Råseilet ble benyttet i mange hundre år, helt fra vikingtid og frem til 1900. På 1800-tallet var det flere som mente at

råseilet begynte å bli gammeldags, men nordlandsbåten og råseilet passet perfekt sammen. Båtens form var spesialtilpasset denne seiltypen, og med den nyere nordlandsbåttypen fikk fiskerne en svært sjødyktig og hurtig båt. Det var imidlertid vanskeligere og mer mannskapskrevende å seile med råseil, noe som gjorde at man stilte spørsmål om dette kunne forklare de høye forlistallene.

Først rundt 1880 gikk flertallet av fiskere i Nord-Norge over til den nye seiltypen sneiseil/gaffelrigg. Den nye seiltypen fungerte godt på de mindre båtene, mens på de største nordlandsbåtene, fembøringene, var det flere som

mente at den nye riggen ikke fungerte. Det var nok en av grunnene til at fembøringen gikk ut av bruk som fiskebåt rundt 1900-tallet. Nå kom det nye båttyper. Blant annet fikk nordlandsbåten konkurranse av en båt som kom fra Sør-Vestlandet. Den ble kalt for Listerbåt og stadig flere tok den i bruk utover 1900-tallet.

Den nest største nordlandsbåten, åttringen, ble fortsatt mye brukt. Flere gikk etter hvert over til større dekkede fartøy, skøyter og etter hvert kuttere. Motoren begynte å dunke langs kysten de 10 første årene av 1900-tallet. Selv om det ble færre og færre nordlandsbåter forsvant den ikke helt. I en del åttringer ble det satt inn motor og man forsterket båten for at den skulle tåle dette. Disse båtene er bestefaren til sjarken, en nordnorsk båttype som de fleste kjenner. Under de vanskelige nødsårene på 1920-30-tallet ble nordlandsbåten igjen tatt i bruk. Den var billig både i innkjøp og drift. Etter 2. verdenskrig var det stort sett ikke nordlandsbåter i bruk lengre.

Fra 1970 og utover begynte interessen for nordlandsbåter å blomstre og den ble en stadig mer populær fritidsbåt. I dag er det ikke så sjelden å se både små og store båter langs kysten, og på Kystens landsstevne i 2006 så det ut til at nordlandsbåten har et godt og aktivt liv.

Fiskeredskaper

Juksa var det vanligste redskapet. Vi kjenner til at den har vært brukt langt tilbake i tid, både av vikinger og enda eldre tider. Line og garn kom mye senere i bruk. Vi hører om nederlendere som tar i bruk line allerede på 1600-tallet, men det er først på 1800-tallet at line og garn virkelig blir tatt i bruk i Norge. Da særlig under Lofotfisket. Det var hovedsakelig de største båtene som fembøring og åttringer som ble brukt til garnbåter. Line ble brukt av mindre båter, men veldig ofte i åttringene. Dette var et billigere redskap enn garn. Den vanligste båtstørrelsen på Lofotfisket utover 1800-tallet var åttringen med linebruk.

Til Bergen med jekt

Både i Finnmark og Lofoten ble det hengt mye fisk på hjeller. Her tørket den og ble til tørrfisk. Tørrfisken var verdifull, mange betalte til og med skatt med den.

Handelsfolk fra Bergen og Trondheim dro til Nord-Norge for å kjøpe fisk på handelsstevner. Et slikt stevne var Vågastemne i Kabelvåg i Lofoten. Dette foregikk fram til midten av 1300-tallet da Svartedauen - pesten - kom til Norge og bidro til å redusere folketallet mye. I tillegg ble det mange uroligheter i Bergen. Problemene gjorde at det ble slutt på handelsreisene nordover.

For at nordlendingene nå skulle få solgt fisken sin, måtte de skaffe egne frakkebåter for å ta den lange turen sørover. De måtte ha korn og andre varer gjennom vinteren, og de trengte pengene de kunne få for fisken. Båttypen som da ble utviklet kalles for jekt. Dette var ikke en egen nordnorsk båttype, jektene ble også brukt på vestlandet. For Nord-Norge ble dette den viktigste lastebåten i mange hundre år. En av grunnene var at bygdefolkene selv etablerte et handelssystem de kalte for bygdefar. Folk i bygda gikk sammen om å stille mannskap og båt, og fylte den med varer.

Å være jektestyrmann (skipper) var vel ansett i kystsamfunnene. Uten kart var det nødvendig at styrmennene lærte seg hele leia til Bergen i hodet.

Både jekta og nordlandsbåten ble benyttet i farvann som krevde mye av båt og mannskap. De mange forlisene

Det er i og rundt disse båtene fortellingene i dette heftet foregår, derfor kan det være viktig å vite litt mer om dem.

Fortellinger og kunnskap

Barn som vokste opp ved kysten på 1800-tallet måtte lære gjennom praktisk arbeid. Sammen med voksne arbeidsfolk lærte man gradvis. Det var viktig å følge med og være arbeidssom. Latskap var det verste voksne visste.

En anne måte å lære på var å høre de voksne fortelle. Alle kunne fortelle historier, men enkelte var spesielt flinke. Historiene handlet om alt som var viktig, men ble også brukt til underholdning og både voksne og barn synes det var kjekt å høre på.

Storseilaser, hvordan det nesten gikk galt, hva som plutselig kunne skje på havet - det var alle temaer som var viktige for dem som vokste opp, men også for fiskerne selv. Folk fortalte om hendelser slik at de kunne fordøyes og kanskje revurderes slik at man kunne gjøre ting bedre, eller annerledes neste gang. For man måtte finne ut av det, finne løsninger på problemene etter hvert som de oppstod. Det var ”bedre å være haulaus enn rådlau” het det.

Skårungen

God opplæring var nødvendig for å bli en dyktig høvedsmann. Skårunge ble førstereisguttent kalt og han hadde mye å lære på sin første tur. Ikke skulle han snakke om geit og ku ombord, han måtte følge med å prøve på lære leia, og han kunne bli narret og tullet med hver dag. Det var som regel faren eller andre i slekta som var opptatt av å lære guttene det de måtte kunne. Guttene syntes nok ofte det var spennende, men ombord på første turen på vinterfisket var alvoret tydelig. Det er nok mang en skårunge som har vært redd.

Draug, død og andre skapninger

På 1800-tallet opplevde man døden mye nærmere enn de fleste gjør i dag. Mange sykdommer kunne ikke helbredes og ulykker skjedde både på land og til sjøs. Spesielt i Nord-Norge var det mange som omkom på havet.

En død på havet medførte at man ikke ble begravd i kristen jord, det vil si jord som var velsignet av presten. Da kunne man risikere ”å gå igjen”, og de mange fortellingene om

draugen handler om de som døde på havet. Folk var redd for å møte draugen, siden det kunne være et varsel om at de selv snart kunne dø. Det fantes mange historier om draugen. Noen av dem var forklaringer på hva man måtte gjøre hvis man møtte en slik skapning. Imidlertid kunne slike fortellinger inneholde mange ulike budskap. Ved å høre ulike draugfortellinger kunne man bli mer oppmerksom på tegn i naturen som kunne varsle dårlig vær. At draugen dukket opp var en måte å fortelle om alvoret i situasjonen. Fortellinger om draugen kunne også peke på andre ting man ønsket å si. En dyktig høvedsmann måtte mestre sin egen redsel for døden, og han måtte forstå hva slags utfordringer draugen representerte. Det fantes mange ulike skapninger som kunne være truende, gode eller ha magiske evner. Fortellingene om disse skapningene var viktig for folk på 1800-tallet.

Etnisitet og makt i fortellingene

Ulike grupper kunne utvikle forskjellige idealer. Vi vet at blant samer var eldre kvinner viktige personer. Fra 1700-tallet og utover var det en økende undertrykking og konflikter mellom samer og nordmenn. Kvenene var også en gruppe som etterhvert ble utsatt for diskriminering. Noen ganger kan man se at fortellingene sier noe om det, men det kan også være vanskelig å se fordi man måtte passe på slik at ikke mennesker med makt hevnet seg. Det kan dermed være viktig å kjenne til hvilke idealer en folkegruppe har for å forstå hva som kunne være viktig i fortellingene. Det finnes mange fortellinger om mennesker som behersket ulike makter, de kunne både seid og gand. Samer, men også kvener kunne ha rykte på seg for å ”se” mer enn andre. Dette kunne være en måte å lage et skremmebilde av en annen folkegruppe, men også en måte for undertrykte grupper å skremme undertrykkerne.

Fiskere var ofte fattige mennesker med liten makt. De ble utsatt for skattelegging og press fra myndighetene og følte

seg truet og utilfreds. Fortellingene kunne dermed være et sted hvor man kunne latterliggjøre og kritisere både prest, fut og fogd - alle viktige maktpersoner på 1800-tallet.

Da var det bedre på havet. Her var det høvedsmennene som bestemte. Her hjalp det ikke med penger eller annen makt. Det var din dyktighet som hadde betydning, og her kunne fiskerne bli de største heltene. Hvis man mestret havet og var dyktig nok til å utføre bergingsbragder var man ”fremst blant likemenn”.

Fortellinger

Fortellingene her er hentet fra Nordland, Troms og Finnmark. Alle har på en eller annen måte en tilknytning til det å være helt. En del av fortellingene er samlet inn i forbindelse med dette prosjektet, andre har vi lånt fra bøker og nedtegnelser. Noen av hovedrollenehaverne har kanskje ikke den ultimate heltestatus og snubler litt fremover på ulike måter, men gjør erfaringer som en dag kanskje kommer godt med. Andre fortellinger viser oss de mest fantastiske helter som vi alle blir imponerte av. Både for folk i sin egen samtid, og for oss som lever lenge etter har de en betydning som forbilder og inspiratorer for de valg de gjorde hvor de satte andre fremfor seg selv.

Fortellingene kan tolkes på mange måter og de kan være både morsomme og interessante å diskutere.

Beret Kya og BREISTRANDFINN

© Arne-Terje Sæther

Millom anna Skjervøy-kongen i si tid eide ei stor jekt, det sies det var den største jekta som for langs Nordlandsleia. En av seilingskarene var ”finn” og var fra en gård i Breistrand. Han kalte seg selv for Breistrand, men når han ikke hørte kalte de han for Breistrandfinnen. Breistrand var en ”fandenivoldsk” kar i alt som hadde med sjøliv og seiling å gjøre, både som høvedsmann på fiskebåten og som seilingskar på jekta, i tillegg var han også ”framsynt”, det vil si at han så og hørte mer enn andre folk.

Så var det en sommer jekta lå i Bergen og den gamle styrmannen ble syk og døde. Nå måtte det velges ny styrmann til å føre jekta nordover igjen og selv om det var et svært godt mannskap, ble Breistrand enstemmig valgt som den gjeveste. Breistrand tok imot hederen, men krevde at det måtte hyres inn en ny mann i hans sted. Det var nå lettere sagt enn gjort å få en mann i Bergen til å dra opp til Nordland.

Vanligvis var ikke nordfarerne og bergenserne de aller beste venner. Når de store og trege nordlendingene gampet gjennom gatene, hang gaterampen på og plystra og gipte for å få erta nordfararen sint, og fikk de han til slutt så sint at at han slo etter den nærmeste av herket, hoppet heile gjengen

på han og som oftest måtte han rømme fra heile greia. Da hadde de en regle de brukte å rope etter han: ”Norfar, stor kar, rav og reking, kjyv og kjeltring!” Men kom rampen om bord i jektene på vågen og tigde tørrfisk, da var de fine og veloppdradde karer. Og de kom tidt både yngre og mer voksen ungdom. En sånn halv voksen ungdom hadde Breistrand blitt godvenn med, og så snakket han frempå om ikke gutten skulle hyre seg som mannskap med jekta opp til Nordland, og bergenseren takket ja, han var nysgjerrig på hvordan det så ut der nord.

Så en dag hadde de fått lasta på plass og la ut av Bergensvågen med stevnen nordover. Men vinden var skral, og det gikk seint og trått. Bergenseren ble lei og spurte ofte om de ikke var fremme snart. En dag var de kommet fram med Frohavet og ble liggende og reke i stilla. Været var varmt og lummert og sola steikte. Jekta hadde kommet framom Kya, og tungdønning gikk innover Folla så jekta rulla og seilet slo mot masta. Bergenseren bannet over stilla og ønsket seg vind. ”Du får kalle på trollkjerringa i Kya så kanskje du får bør”, lo Breistrand. Dette ville bergenseren høre mer om og Breistrand fortalte: ”Når du syng dette trolldomskvadet:

*Berret, Berret dailla,
kom som du e kailla,
kom så mastra bågne,
kom så tauan tågne,
kom så råa remne,
kom så jekta klemne,
kom, kom i stampen!*

- da får du nok bør, men det kan snart bli for mye bør og”. Bergenseren lærte verset og plystret og sang det om og om igjen. Karene humret og lo, men nå likte ikke Breistrand det lengre. ”Vi får en floing”, sa en av karene”. ”Ja, det ser æg og, og han kjæm snart – ta toppseilet!” kommanderte Breistrand. Toppseilet kom ned i en fart og karene tok på skinnstakkene og knyttet fast sydvestbåndene. Bak dem lå sjøen melkehvit av sjørøkk. ”Skal vi ta innbandet?” spurte karene. ”Det skal æg passe”, svarte finnen. Han så noe de andre ikke så: Langt bakom Kya kom noe svart etter og det nærmet seg fryktelig fort. Da skjønte Breistrandfinnen at det var trollkjerringa i stampen som kom, og nå gjaldt det livet; for kom den dama foran jekta, ble stampen til et skjær som jekta knustes på. Rokket la seg i seilet med et smell og skumsprøyten grov seg innover baugen. ”Nu e ho fullsegla”, sa karene, de stod på hver sin plass klar til å rive av bandet, finnen stod selv ved roret, men lot som han ikke hørte. ”Nu sprang et band på stampen” sa han. Karene skjønte ikke hva

som gikk av han. Jekta grov seg ned så skumskavlen stod midt i taklene. ”Nu går ho ned!” ropte karene. Men da skrek finnen i: ”Riv bandet! riv bandet! nu sprang det siste bandet og stampen rydde i stava!”

Jekta kom opp igjen da seilet seig ned, og for passelig seil var ikke mila lang fram til Nærøysundet. Der fortalte finnen hva han hadde sett og hvorfor han holdt på å seile jekta under. Karene hørte forfært på. Bergenseren hadde mistet lysten på å be ho Berret i Kya om bør flere ganger. Breistrandfinnen førte jekta godt og velberget hjem til Skjervøy. Men sagnet om kappseilinga på Folla med trollkjerringa i stampen ble kjent over hele Nord-Norge og fortelles ennå på forskjellige vis. Og det er ikke alltid at jekta er fra Skjervøy eller har noe navn i det hele tatt – men Breistrandfinnen er alltid med.

På den tida ble samene kalt for ”finn” eller ”lapp” i kildene. Lokalhistorikeren Johan Borgos har funnet han disse fortellingene som handlet om. Lars Jonsen ble født i Godfjorden i 1761. Han begynte som tjener på gården Breistrand i Øksnes og ble etter hvert jektstyrmann på Bergensjekta. Da var han 25 år gammel og seilte fra 1784 til 1820 og ble en av de mest sagnomsuste jektstyrmannen i Nord-Norge. Det finnes mange fortellinger om han. (Borgos 1999:25)

En sjøværsdag for seksti år siden, **SLIK EN SKÅRUNGE OPPLEVDE DEN**

Som 15-åring rodde jeg mitt første vinterfiske som Shalvkar på en færing i Nyksund. Dette var i 1925. Vi var tre mann om bord. Hovedsmannen var en gammel åtringsveteran. Neste mann var i 25-årsalderen og så jeg da – skårungen. Vi bodde i den såkalte ”Russebua” på Ungsmaløya. Her bodde vi to båtlag i ett burom med en forgang (bugangen) utenfor. I oppholdsrommet drev vi på med mange gjøremål. Her sov vi, kokte mat, spiste og reparerte redskaper. Og når det var rorvær, egnet vi line og tørket våte klær der.

Dagen begynte med at hovedsmannen tørnet ut ved fem-tida. Han fyrte i ovnen og satte over kaffekjelen dersom ikke kokkgulnten var purret. Hovedsmannen gikk så en tur ut, gjerne til en utsikts plass for å se i været. Var det rorvær, var det alle mann opp av køya, få på seg klærne i full fart og så ta nok kaffe og brøds kiver for flere timers hardt arbeid.

Når vi var ferdige med å spise, gikk vi ut på bugangen, tok på oss oljehyret og tok hver vår linestamp med ferdig egnet

line med ned på kaia for å fire den ned i båten. Oljehyret var den gang laget av bomullstøy som var impregnert med kokt linolje. Dette gav en ganske sterk odør som medførte at de av oss skårunger som var plaget av sjøverk, gjorde vårt første offer til Neptun allerede i bugangen.

Når alle var kommet i båten, kastet man løs fra kaia og begynte å ro ut til Nordleia for å vente på at utrorsignalet blei heist. Nordleia er der hvor veien inn til Nyksund går i dag. Det var ofte mange båter som lå i leia og ventet på signalet. Signalet var ei lanterne som blei heist på ei stang som tegn på at utror til fiskefeltet kunne ta til.

Etter at signalet var heist, begynte kapproinga ut til feltet hvor lina var satt dagen før. Det gjaldt å komme først til ilen. Dermed blei man først i draginga. Dette kunne medføre at dersom redskaper til flere båter var sammenfiltret til ”ei felt”, blei man først til å drage felta. Det var en uskreven lov at den som først fikk opp ei felt, han hadde rett til å drage den. Man telte da hvor mange fisker det var på felta, og fisken skulle så bli delt likt på de involverte partene, men en var vel ikke alltid like nøyaktig med tallet, slik at det

© NNFB/Arne-Terje Sæther

blei gjerne flest fisker på dem som drog felta. Kapproinga ut til fiskefeltet krevde at alle krefter blei satt inn. Når så linedraginga begynte, var en sliten og øm både i nevene og i baken, og svetten hadde fått rikelig utløp.

Draginga blei foretatt av to mann, og foregikk i framskotten i båten. Der var montert ei linekorte (linerull) ved krysstokken på styrbord sidefremst i skotten. En mann sto aktenfor linekorta og drog lina inn fra venstre side. Han skulle også huke inn fisken som etter hvert kom opp av sjøen til korta. Neste mann var skårungen som ”satt atti handa”. Det vil si at han satt i framrommet og drog i samme lina som mannen i framskotten. Han skulle kveile lina i en stamp eller i en linesekk. På små båter brukte man ofte linesekker istedenfor stamper. Linesekkene var en firkantet duk på

ca. 1m x 1m med taugskyting rundt og med et øye i hvert hjørne. Ved hjelp av et taug kunne man så surre dukene sammen til en sekk når 500-600 line var dratt i den.

En linestamp var en stamp man drog eller egnte line i, mens en stamp line var den mengden line man egnte eller drog i stampen. En stamp line var seks klaver eller bolker snøre (ca. 300 favner) med 500-600 angler satt på.

Var det sti straum, dårlig vær og sammenfiltrering av redskaper, kunne det være en stri jobb før siste ilestein var kommet i båten. Hovedsmannen satt i akterrommet og andøvde, auste og trimmet båten og fulgte ellers med i alt som foregikk både i og omkring båten.

For skårungen blei det ofte å fortsette Neptunofringa fra baugen hele dagen i tillegg til hardt arbeid. Ja, det hendte at når sjøverken krevde oppkasting, og man slakket av i draginga, fikk man en våt sjøvott i fjeset fulgt av ordren: **”Heng i å drag, gutt”**. Dette var ikke var ikke særlig behagelig, og til slutt blei man ganske flink til å kaste opp uten å slakke i draginga. Dermed unngikk man sjøvotten.

Det kunne ofte være mye fisk på lina, slik at det blei nødvendig å ha fisk over hele båten. Bare akterrommet var tomt, dette for å kunne lense båten for sjøen som svalket inn over ripa. Når draginga var ferdig, var det å sette ut den lina vi tok om bord om morgenen. Denne skulle så stå til neste dag. Var det motvind og tung sjø, kunne det bli en hard tårn med årene før lina var kommet i sjøen.

Når siste dublet (bøyen) var kastet, var det å ta fatt på landturen. Denne kunne være problematisk nok, alt etter forholdene. Var vinden fra nordlig kant, det vil si pålandsvær, var det forholdsvis lett å ro til lands. Men det kunne være dramatisk nok når man kom til Nordleia. Her stod havet på med full kraft, og sjøen blei samlet som i ei trakt i den trange leia. På østia eller Delpsia, var det sundpisket sjø eller grønnål, mens det på andre sida ved Jakobsnakken var bremskavl og opprørt hav. Det gjaldt derfor å ro så nært Delpen som mulig, for der var det forholdsvis smul sjø, men jilen satte alltid fra land her, og det var snart å komme i bremskavlen med Jakobsnakken. Var derimot vinden fra sørlig eller sørvestlig kant, var det smult i leia, men androren blei desto tyngre i motvinden. Og selv om det bare var om lag 1-2 nautiske mil til lands, så kunne disse milene bli både tunge og lange, og man var glad når båten var fast i kaia igjen.

Nå var det med trøtte og ømme lemmer å komme seg opp på kaia og opp i bua og få seg kaffe og mat. Dette var kjærkomment for alle, men mest for den som begynte Neptun-offeret allerede på bugangen om morgenen og fortsatte med det resten av dagen.

Etter at brødkiva og kaffen var fortært, gikk man på kaia for å heise fisken opp fra båten. Dette foregikk med handmakt ved hjelp av ei vinde. Slike heiseinnretninger hadde vært i bruk helt fra middelalderen, og blei brukt helt opp til tida etter siste verdenskrig. Når fisken var kommet på kaia, begynte sløinga, og etter at fisken var sløid og veid, var man ferdig med utarbeidet.

Nå begynte egninga av neste dags linesetting. Etter at en var ferdig med egning, og den ferdig egnte lina var brakt ut av bua, var det å gjøre reint i bua. Det var ikke innlagt vann i rorbuene den gangen, og veien til brønnen var både lang og vanskelig å trafikkere. For å spare på vannet fylte man snø i

en kasse og bar inn på rorbugolvet. Man brukte snøen som ”vaskemiddel”, og ved å skrubbe golvet med langkoster og snø fikk man golvet ganske reint. Resten av snøen og skitten blei sopt ut gjennom et firkantet hull i buveggen nede ved golvet. Hullet i buveggen kalte man ”farken”.

Mens reingjøringa av bugolvet pågikk, forberedte kokkgjunten kveldsmaten. Denne bestod av fersk fisk, lever og rogn. Dette var standardretten hver dag det var sjøvær. Maten blei kokt i store malmgryter. I ovnen blei det fyrte med torv og avfall etter leverrenskinga. Når maten var ferdigkokt, blei møljegryta satt midt på golvet, og man hentet flatbrød fra kostkista på bugangen og samlet seg rundt møljegryta. Flatbrødet blei bløtt i leverfettet, og der blei lagt en god klatt lever oppå. Dette sammen med fisken og rogn var liksom den tradisjonelle menyen på møljefesten. Hadde man god tid, og man ønsket en noe mer eksklusiv kveldsmat, kokte man gjerne i tillegg noen klevningshau, noen sennmager og lever kokt i torskemager.

Etter at maten var fortært og sultne mager var mett, blei gjerne tobakkspipa tent, og dagens vær og fiske blei drøftet og kommentert. Dagens strabaser som hadde vart i 12-15 timer, hadde nok røynt på selv de sterkeste. Mens kokkgjunten vasket opp kopper og gryter, gikk karene til køys for å nyte en velfortjent nattesøvn og kvile for trøtte og ømme lemmer.

Det blei nok etter hvert en tung atmosfære i bua. Det luktet av kokt lever, agnskor, våte klær til tork og svette. Men snart blei oljelampa slukket, og nattetillheten senket seg over sovende menn. Den ble bare avbrutt av dype snork og tunge åndedrag. En sjøværslag var slutt. Hva ville den neste bringe?

Å være fisker er et yrke som alltid byr på overraskelser, og ingen kan vite den ene dagen hva man kan oppleve den

neste. Ja, selv på meget kort tid kan forholdene forandres fra smult og stille vær til kuling og opprørt hav hvor det kan være spørsmål om å berge livet. Kampen mot elementene er jo en del av fiskeryrket, og en fisker opplever mange slike kamper i sitt yrkesaktive liv. Men for en skårunge var en slik kamp en ny opplevelse som brant seg inn i erindringa på en slik måte at detaljene fremdeles står klart i minnet.

Denne spesielle dagen begynte som mange andre sjøværsdager. Været var bra, men da vi kom ut i Nordleia, merket vi at det var noe opplett og poppel i leia. Vi fortsatte å ro utover. Det var lett nordlig bris og klart vær, og snart var vi kommet til ilen.

Draginga gikk greit. Det var lite straum og ingen felt, og det var bra med fisk på lina. De om lag halve settinga var dratt, var framrommet og framskotten full av fisk. Framskotten måtte finnes, og fisken blei lempet akterover til midtrommet. ”Han skyt i med opplett”, ytret skottmannen da framskotten var tømt for fisk, ”Ja, vi må berre kvikke oss å drage”, svarte høvedsmannen. Draginga fortsatte i øket tempo. Dette med økende opplett hadde skårungen for lengst registrert etter som Neptun krevde stadig mer av mageinnholdet. Etter ei kort tid var vi ferdig med draginga. Vinden var nå øket til frisk nordlig bris, og det var blitt mer opplett. Det utspant seg da en dispuitt mellom skottmannen og høvedsmannen om vi skulle sette den lina vi hadde med, eller ikke. Skottmannen mente at vi burde se å komme oss til lands mens leia bar. Høvedsmannen mente at vi måtte sette ut lina for dermed å lette båten som var tungt lastet. Og slik blei det.

Settinga gikk greit. Vi satt to mann og rodde, og høvedsmannen satt i akterskotten og heiv ut lina etter hvert som vi rodde fram. Da siste ilen var kastet, begynte vi å ro til lands. Dt var fisk over hele båten fra fremst til akterst. Bare akterrommet var tomt, dette for å få ause ut sjøen som

kom inn i båten. Vi lenset nå mot Nordleia med vind og sjø inn på styrbords låring. To mann rodde. Hovedsmannen stod i akterrommet fullt opptatt med å ause båten med havauskaret.

Skårungen, som ikke hadde noen erfaring fra slike situasjoner og heller ikke var meningsberettiget, forstod av korte bemerkninger mellom de to andre at dette var alvorlige greier. Når hovedsmannen hadde båten lens, og kunne slippe auskaret, drev han på med å skjære hoder av fisken. Disse brukte han til å kaste mot toppskavlene for at disse skulle bryte ut før de nådde båten. Når han ikke rakk å kaste torskehoder mot skavlene, heiv han seg med overkroppen ut over ripa på lu side for å prøve å dempe skavlene ved å slå ausekaret mot toppen av skavlene.

Vi nærmet oss etter hvert Nordleia. Når man fikk tid til å kaste et blick forover, så det ut som om leia stod i et eneste kok. Men det var ingen vei tilbake i pålandsvær, så det var

bare å la det stå til. Hovedsmannen auste det han vant, og han greide å holde båten noenlunde lens. Da vi var tvers av Delpnova ropte hovedsmannen: ”Nu e det et løyan. Nu må dokker ro for livet kara, og ro kloss i Delpen. Kjæm vi levanes igjønna leia i dag, ska æ gje misjonen en stor gave!”.

Vi rodde for livet, han auste for livet, og ingen sa et ord. Da vi var kommet gjennom leia og innom Jakobsnakken og var i smult farvann, stod austra midt i båten. Utenbords lå båten nedi til langesen. Det fribord vi hadde da vi begynte landturen var på 20 cm, nå var det krympet inn til ca 10 cm. En toppskavl til inn i båten hadde vært nok til søkkan. Det første som blei sagt da vi kom inn i smult farvann, kom fra hovedsmannen: ”Ja, ja, vi slpp igjønna, men det va bærre så vidt!”. Vi var siste båt som kom opp Nordleia den dagen.

Da vi kom til kaia, kom mange karer fram på kaikanten og ønsket oss velkommen på land og spurte ”hvordan han såg ut i leia”. ”Ja, takk ska dåkker ha, men han va stugg i leia”, svarte hovedsmannen. ”Dåkker har jo båten full a fesk!” ”Ja, det va brukbart feske,” blei det svart. Stort mer blei det ikke sagt om den tingen.

Skårungen gjorde seg visse refleksjoner og tenkte at dette var karer som ikke heftet seg med småting, og som ikke lot dramatiske hendelser gå inn på seg.

Kanskje er dette egenskaper som er nødvendige dersom en skal bli fisker.

Da vi kom opp på kaia, blei de vanlige arbeidsrutinene gjentatt som på alle andre sjøværddager, og det blei ikke mer snakk om hendelsen i leia. Hvorvidt misjonen blei tilgodesett med en større gave er vel heller tvilsomt. Fiskerne har gjerne en evne til snart å glemme de harde tørnene og ser heller fram til nye sjanser og nye muligheter. Skårungen fikk i hvertfall en nyttig lærdom første sesong på havet.

Skrevet i 1985 av Olav Martinussen, Gisløy
Avskrift fra ”Leddiken” årsskrift for Øksnes historielag 1985

Fortalt av Harald Storvik EPISODER FRA FISKEHAVET

I midten av april 1926 besluttet min far at vi skulle dra på vårfiske utenfor Vesterålen. Vi var bare så vidt kommet heim fra Lofoten, hvor det hadde blitt meget magert utbytte. Fisket var jo dårlig, og fiskeprisene var sterkt fallende. Det var rundfiskpriser, og disse dalte til under det halve i løpet av 3 vintermåned.

Far hadde en 3-roms spissbåt på om lag 19 fot. Den var uten motor. Det var også uvanlig i slike båter på den tida, men den hadde rigg og seil som etter mitt skjønn var alltfør tungt for en så liten båt. Seilet var for øvrig et omsydd skøyteseil. Som mannskap på denne turen hadde han Anton Nilsa, Kavås og meg som var på 16. året. Anton var en eldre mann i 70-årene. Han var sluttet med ordinært fiske, og han var fyldig og ”tungbygd”. Han hadde tidligere rodd fiske med min far på både seil- og motorskøyte. Det ble sagt at han var en kraftig kar både i hender og kropp, men han hadde ord på seg for å være ”usnop”. Derfor ville far alltid ha han et sted hvor han satt godt fast med bakenden.

Vi hadde burom i Våge hos Hermod Lund. Væreieren var da en rørslig kar som tydelig likte seg godt når det var fiske og

tilreisende fiskere i været. Den episoden jeg nå forteller om hendte en mandag. Vi hadde vært heime i helga. Mandag morgen gikk turen fra Kavåsen. Vi manglet agn, og visste at det stod et sildesteng i Gullvik. Det var meget stille og pent vær. Derfor måtte vi bruke årene. Agnsild fikk vi i Gullvika, men været var fortsatt stille, og vi måtte ro hele turen om Skogsøya til Våge. Dit kom vi en stund utpå ettermiddagen.

Det ble å gå i gang med lineegningen straks og vi egnet oss hver vår stamp med line. Da vi var ferdig, var det ingen andre på sjøen. Nå hadde det frisknet til med vind fra nord eller nordøst far nesten klar himmel. Vinden var blitt så sterk at vi så det ikke fornuftig å seile ut, men vi rodde nordover langs landet til vi var i le av Gåsøya. Her satte vi seil ut mot ville havet. Vi dro ganske langt før vi begynte settinga. Vi anså det ikke forsvarlig å ta ned masten, men seilet ble bare tatt sammen og surret til masta. Fokka ble også surret til staget. Vinden var da blitt så stri at både Anton Nilsa, som satt forut i båten, og jeg i midtrommet hadde nok med å bremse på farten med årene for å holde båten på kurs unna vinden.

Far fikk satt en stamp line, og jeg snudde meg for å lange til han neste stamp som stod bak ryggen min. Men da jeg skulle til å lette stampen, oppdaget jeg at far var falt over bord. Det var meget store bølger, men han hadde fått tak i båtripen med venstre hand like foran bakstevnen på båten. I den høgre handa hadde han surret lineenden. Jeg ble i min skrekk øyeblikkelig ivrig for å hjelpe ham. Anton prøvde å komme til hjelp, men jeg måtte skrike til ham om å holde seg i ro. Havbølgene var så mektige at hadde også han kommet bakover, så ville båten ha blitt fylt med en gang.

Far hadde fått ført begge beina fremover langs båten. Den lineenden han hadde i handa, ble ikke sluppet og den stod som en streng bakover havet. Jeg hugg tak i bukselåret og i det samme kom en større sjøskavl som lettet han høyere enn båtripa og jeg syntes nærmest at han falt rett ned i båten sammen med all den sjøen som kom inn. Lineenden som han hadde i handa, holdt han framdeles. Jeg trodde at han måtte slippe den, men med en gang forlangte han en ny linestamp, og settingen fortsatte. Det var da strak line langt bakover i sjøen. Han mistet både skinnlua og pipa i sjøen. Etter en tid oppdaget jeg lua på en bølge like ved båtripa. Jeg var rask til å fange den inn, men pipa så jeg ikke mer til. Det var kanskje verre enn alt det andre.

Alle 3 linestampene ble satt og vi fikk fin stående vind til Våge. Vinden var så stri at vi måtte redusere sterkt på seilføringen. Det var natt da vi kom til bua, men våre bukamerater hadde burommet oppvarmet. Det trengtes, for vi var blaute av sjøvann alle tre. En av de eldre bukameratene mente at far skulle hatt juling for å dra ut på sjøen like mot kvelden slik som været var. Men jeg tror at han aldri hadde noen skrekk for livet på sjøen.

Helter og skip langs
NORDVEGEN

Inger Johnsdatter på Nakken, kvinna som “RÅDSPURTE HVERKEN FRYKT ELLER FARE”

På gården Nakken ved Ullsfjorden bodde det på 1800-tallet en kvinne ved navn Inger Johnsdatter med sine barn og mann. Gården lå ved et strekke av fjorden som var kjent for å være farlig. Ingers mann omkom på havet og fra den tid av skal Inger ha holdt særlig vakt over fjorden og de som ferdet på sjøen. Ifølge tidligere lensmann Berg lyttet hun etter “ethvert Raab der kunde tyde paa at være Nødsraab”. Men fare for eget liv reddet Inger til sammen 11 mennesker fra drukningsdøden.

En av redningsdådene hennes ble utført i 1846. Inger arbeidet med å frakte høy ned til båten sammen med sin lille sønn. Samtidig kullseilte en båt ute på fjorden tilhørende handelsmann Knud Figenschou. Inger kastet høyet ut av båten, tok sønnen ombord og rodde ut til de skipsbrudne. Her fikk Inger over tre menn som lå på båtvelvet over i sin båt og fikk dem velberget i land.

For sine dåder på havet ble Inger tildelt kongens fortjenestemedalje i sølv. Hun fikk også en belønning fra statskassen på 30 spesiedaler. I tillegg forærte kongens selv Inger ytterligere 30 spesiedaler slik at hun kunne gi til anskaffelse av en ny båt. Og det gjorde hun, i Tromsø Tidene 5. oktober 1851 sto det skrevet: “Idag erholdt Enken Inger Johnsdatter Nakken Medaljen for Borgerdaad hormed hun er benaadet. Høitidekigheden foregik i Kirken i menighedens Overvær efterat Gudstjenesten var endt, og blev indledet med et Foredrag af den konstituerende Amtmand, Byfogd Knap, som derpaa hængte medaljen om hende. Den Baad, som H.M. Kongen af sine egne Midler havde foræret hende, havde hun allerede modtaget, og ankom hun i den til Kirken.”

I ettermelet etter henne het det: “hun raadspurte hverken Frygt eller fare, men begav sig ofte med de ringe og usikre redningsmidler, som vare for haanden, ud paa det oprørte Hav og havde kun de ulykkeligens Nød for Øie.”

Kilder:

Larssen, Emil (1976) 1988: Inger Nakken, - medalje for bergningsdåd. Lyngen Bygdebok. Lyngen prestegjelds historie. Utgitt av Kåfjord, Storfjord, Lyngen og Tromsø kommuner. 2. opplag, s. 275-276.

Hvorfor far min ble **LANDKRABBE**

På en liten tur på sjøen hvor vi fikk litt ruskevær, oppdaget jeg at far min var mer engstelig enn jeg. Båten var en 13-foting, men jeg så ingen grunn til å være redd. Vi var tross alt ikke langt fra stoa. Senere på kvelden, da vi satt i hytta mi, måtte jeg spørre far min om han syntes det var så nifst utpå fjorden med liten båt.

Da fortalte han denne historien:

- Som du vet var Hans, halvbroren min, 7 år eldre enn jeg. Jeg tror jeg var en 15 – 16 år den gangen dette hendte. Det var sommer, og vi hadde vært ute på Tamsøya med proviant til kvinnfolka som plukket molter for Bull. Du kjenner jo til systemet fra den gang, en tredjedel av bæra skulle Bull ha, en tredjedel måtte plukkeren selge til Bull, og den siste tredjedelen kunne de selv beholde eller selge og få penger.

Det så ut til å bli værømslag: Det mørknet over Magerøya. Kvinnfolka syntes at vi to skulle vente med å seile hjem igjen – for det var jo seile vi gjorde den gang. Men Hans mente at vi nok skulle komme oss hjem før det ble for ille. Det var jo fint seilvær, som Hans sa. Han var kjent for å være en riktig villstyring med seil. Jeg er ikke sikker på om

det var den båten han selv hadde vært med på å bygge. Det var en smekker nordlandsbåt liknende 2 roms. Hans hadde selv rigget den til med sneseil. Han mente det var lettest og raskest å seile med sneseil og fokk og likte seg når det var en skikkelig frisk bris.

”Guttunge” som jeg var, var det ikke snakk om å mukke når Hans hadde bestemt seg. For han skulle hjem, sa han. Han hadde vel en kjæreste som ventet, tror jeg.

Vel, vi la utpå. Strekningen er jo ikke mer enn cirka to mil. Det var god bris fra nordvest, så vi hadde vinden rett bakfra. Jeg så at Hans hadde lagt kursen rett mot Brenna. Jeg lurte på om han ikke burde legge kursen litt nærmere land i tilfelle vinden økte på, men Hans bare lo og sa at den rette linja var kortest. Jeg kjente på vinden og sjoinga bak at vinden økte på og spurte om ikke Hans ville seile mot Styrnes, slik at vi eventuelt kunne redde oss inn bak grunna utafør Sløkbukta. Jeg var ennå ikke vant til å være på fjorden i dårlig vær og ble engstelig. Ikke kunne jeg svømme og var redd vi skulle kullseile og drukne.

Nå ble bølgene høyere og krappere og båten skjøt fart. Jeg så at Hans også ble litt alvorligere. Smilet var borte, og jeg syntes at kjevene hans ble strammere. Nå var vi kommet så langt innover at det ikke var mulig å komme oss under land. Det var ingen steder før Sjøneset i indre Brenna som hadde en mulig innseiling.

Hold deg fast, om så under tofta, skreik Hans til meg gjennom vinden. Jeg som fra før var engstelig, ble nå lammet av skrekk. Jeg så at heller ikke Hans var høy i hatten. Der lå jeg nå under framre tofta og ba til Gud. Båten tok inn litt vann, men det fikk bare skvalpe under meg så lenge Hans ikke sa noe.

Nå fikk jeg se hvorfor Hans var nesten berømt for sin seiling: Han hadde roret i den ene handa og skjøtetauet til sneseilet i den andre. Nå manøvrerte han båten på en slik måte at båten rei på en bølgetopp ved å holde og slakke i skjøtetauet. Jeg hadde på følelsen at vi fløy, som om vi aldri var nede i en bølgedal.

Dengang var ikke fjæra så lang som i dag. Hans hadde sett at det var mulig å seile båten på land i bukta bak Sjøneset. Han ropte til meg at jeg skulle komme meg opp og stå klar til å hoppe når vi støtte på land. Jeg reiste meg opp, og akkurat da passerte vi neset på en bølge. Hans slo roret hardt til babord og vi rei på bølgen helt til båten skurte mot sanda. Mange, som hadde sett Hans sin seilas innover, var kommet ned til stranda, og straks tok sterke hender tak og dro båten på tørt land.

Etter dette lovte jeg meg at jeg ikke skulle arbeide på sjøen. Det ordet holdt jeg, og for sikkerhets skyld bosatte jeg meg på Finnmarksvidda!! Hvem har vi denne fra??????

Hvordan min oldefar kom og ble **BOFAST I BRENNA**

Historien om ”Hvorfor far min ble landkrabbe” har en parallell historie, som hente ca. 50 år tidligere. Mathias Kåven, en yngre bror av den for mange berømte Johan Kåven, også kalt for ”Trollmannen fra Porsanger”, var først bosatt i Lakselv-området. Han var gift og hadde to sønner. Da dette hendte var han blitt enkemann, da kona var død i barselseng med 3. barnet som døde 4 måneder gammel. Mathias Kåven var ca. 35 år gammel og en dyktig høvedsmann, etter som det var fortalt.

Våren 1887 hadde båtlaget hans rodd fiske for Sværholdtklubben, som den gang var et stort fiskevær. De hadde avsluttet vårfisket og var på vei innover Porsangerfjorden til Østerbotn. Det var god bøl, så de hadde tenkt å seile direkte hjem, uten noen ”kaffepauser” hos kjente langs østsiden av fjorden. Utafor Ytre Brenna økte imidlertid vinden alvorlig på fra nordvest. De ble enige om å gå i land. Men i dette området av fjorden finnes det ikke mange steder hvor en kan søke havn. Nærmeste havn er Holmfjord, en 2 – 3 mil lengre inne.

Mathias Kåven begynte å se seg om etter noe som kunne ligne en brukbar vik. I indre Brenna så han forholds mange hus og gammer, og regnet med at det måtte være et brukbart

sted å redde seg i land. Været var blitt så dårlig at noen allerede hadde begynt å be! Han så et nes som syntes å være noe lengre enn de andre, og regnet med at det var dypt nok, for det var nå flo sjø. Han ba om mer seilføring og la hardt over til babord og kom seg opp på en stor bølge. På den rei han, så vidt klar av neset og inn i bukta. Der seilte han båten for fulle seil i land! Uheldigvis traff de en litt større stein og båten stoppet nesten momentant. De fleste for hodestups framover i båten, og Mathias med. I fallet slo han hånden mot masta og kvestet underarmen. Folk kom til og fikk karene i land. Mange var forslått, men ellers i orden. Båten ble dratt opp og sikret.

De ble flere dager i Brenna for å reparere båten som hadde fått noen bord slått sund. Mathias Kåven ble innlosjert hos en enke, som også foreslo at han skulle bli over sommeren og hjelpe til med slåtta. Armen ble ”doktorert” etter beste måte og ble snart bra. Båtlaget hans seilte videre uten Mathias. Han hentet senere på sommeren de to sønnene til Brenna, og året etter giftet han seg med Anna Persdatter. Ett år etter bryllupet fikk de en datter, men hun levde bare ca. 3 uker. Men Anna ble en god stemor for min bestefar. Så: aldri så galt at det ikke er godt for noe! Eller som dikteren sier: Og skulle du enn seile din skute på grunn, så var det dog herlig å seile!

Opplevd og skrevet av Jan Danielsen. Vi var kommet til de første dagene i oktober 1940 og de første høststormene hadde markert at vinteren var like rundt hjørnet. Tyskerne var kommet til Vadsø for tre måneder siden og var blitt et fast trekk i bybildet.

Det var tidlig på ettermiddagen og guttegjengen holdt som vanlig til nede i fjæra etter at vi var ferdig på skolen og hadde spist middag. Nå satt vi inne i hytta under ”Skitbakken”. Den hadde vi bygd av noe materialrask som vi hadde funnet på ”skittippen”. Det var godt og varmt inne i hytta for vi hadde fått tak i en gammel ovn som vi fyrte i. Ovnens slo inn ganske ofte når det kom kastevind nedover ”Skitbakken” og slo ned i pipa. Da ble det mye røyk inne i den trange hytta som førte til mye hosting og harking blant de tilstedeværende. Guttegjengen besto av 5 gutter i alderen 8 – 10 år. Men vi hadde en på 15 år som liksom var sjefen.

Nå var det planlegging av det som skulle skje utover ettermiddagen og kvelden. En av guttene kunne fortelle at det var kommet inn en stor tysk lastebåt som lå ved dampskipskaia og losset krigsmateriell. Kanskje det var en idé å ”låne” Aksel Hansen sin sjekt og ro rundt Ørtangen til dampskipskaia for å ta kjempen i nærmere øyesyn. Alle

likte planen, men det var bare tre som kunne bli med på ekspedisjonen. Valget falt på Jan, 8 år og Ole, 9 år. Som ekspedisjonens leder ble selvsagt Trygve på 15 år.

Det var blitt sein ettermiddag og det var begynt å mørkne. Etter skydekket å dømmeså var det nok noe uvær på tur. Men hva gjorde vel det. Vi skulle bare ro langs fjæra og rundt Ørtangen, bare noen få meter fra land. Det var bare en kort tur fra Hansenfjæra til dampskipskaia. Jo det her skulle nok gå bra. De andre guttene sto igjen i fjæra og ønsket oss god tur.

Men turen ble alt annet enn god. Vi var ikke kommet mange meter fra land før uværet brøt løs. Det kom liksom ut av en sekk. Full storm med snø fra nordvest. Det var bare å snu mot land igjen. Men det var lettere sagt enn gjort. Jan og Ole fikk panikk og begynte å gråte. Trygve overtok roingen og ba oss om å holde kjeft. Han prøvde å snu båten mot land og ro tilbake. Men det gikk galt, for alle tollepinnene brakk i snuoperasjonen og båten kom i drift ut mot fjorden. Stemningen om bord var dyster for vi så jo hvor dette bar. Skulle dette bli vår siste reis? Den eneste muligheten for ikke å havne ut på Varangerfjorden og omkomme, var å prøve å komme oss inn på øyspissen. Og det lyktes vi med.

HAN MAJALA

en fortelling om tre gutters forlis på Vadsøya 1940

Ved hjelp av de to årene vi hadde, klarte vi å styre båten inn til øya og vi var berget.

Nå var det blitt helt mørkt ute og vinden bare økte i styrke og det var blitt rene snøstormen. Vi fikk dratt båten opp på land og satt den fast. Og spørsmålet var ”Hva skulle vi gjøre nå?”

Vi var ganske våte alle mann etter den noe strabasiose båtturen. Kaldt var det også her ute på den nakne Vadsøya og vi begynte så smått å hutre av kulde i de nesten gjennomvåte klærne. I første omgang søkte vi ly bak et gammelt båtvrak, som det var mange av. Dette vraket lå i fjæra like nedenfor den gamle russekirkegården og akkurat dette skapte en viss uhyggestemming der vi satt, våte og forfrosne. Vi visste at det bodde et menneske her på øya. Han Maijala. Han som alle ungene var så redd for. Vi visste hvor han bodde. Det var i et av de gamle spøkelseshusene som sto igjen etter han Svein Foyen.

Vi måtte komme oss i hus snarest, ellers ville vi fryse i hjel i kulda med de våte klærne. Syk ville vi i alle tilfelle bli. Gjennom snøkovet så vi glimtvis dampskipskaia, hvor de drev på med lossingen av det store lasteskipet, som egentlig

var vårt mål. Men nå satt vi altså her og var overlatt til oss sjøl, eller til han Maiaala, som kanskje var vårt eneste håp til å berge livet. Vi hadde valget. Fryse i hjel eller prøve å komme oss inn til han Maiaala og berge livet. Klokka var nå sikkert ti på kvelden, han hadde sikkert lagt seg, gamlingen. Hva ville han si om vi kom så sent og banket på.

Vi bare frøs enda mer ved tanken. Nå gjaldt det liv eller død! Vi måtte inn i hus før vi frøys i hjel. Trygve tok valget og vi startet på turen mot huset til gamlingen. Inn skulle vi, koste hva det koste ville. Livet sto på spill.

Etter et par hundre meters spasertur sto vi foran inngangen til spøkelseshuset. Det var et stort hus, for det hadde vært boligen til de som hadde arbeidet på hvalstasjonen til han Sven Foyn. Trygve tok forsiktig i døra. Den var åpen og gikk lett opp. Vi kom først inn i en mørk gang. Helt inne i enden av gangen så vi et lite lys som trolig kom ut av et nøkkelhull. Vi gikk sakte mot det lille lyspunktet om vi trodde var en dør.

Trygve banket forsiktig på. Ingen svar. Så banket han litt hardere på. Først hørte vi noe rammel på innsiden av døra, så gikk den opp og der sto han Maiaala. Han så nifs ut der han sto i den side nattskjorta si. Tynn og mager med langt hvitt hår nedover skuldrene. Vi skalv av redsel der vi sto. ”Ka dåkker vil her? Skal dåkker stjele båten min? Kom dåkker ut bandittunga!” ropte han. Det nytta ikke å forklare ham hva vi hadde vært ute for. Han jagde oss ut i kveldsmørket og uværet og vi hadde ikke annet å gjøre enn å komme oss ut i en fart. Heldigvis fant vi et gammelt skur hvor vi søkte ly. Det var bedre å sitte her enn nedenfor russekirkegården, for der spøkte det hadde vi hørt.

Trygve sa det ville være fjærasjø klokka tolv og da kunne vi gå tørrskodd over makkeleira til ytrebyen. Vi var flere ganger nede i fjæra for å se om sjøen hadde felt nok til at vi

kunne gå over til ytrebyen. Men ikke den her gangen ble det fjærasjø nok til at vi kunne gå tørrskodd over makkeleira til ytrebyen. Vi gjorde et forsøk, men eneste vi oppnådde var å bli mer våt, så den planen måtte vi skrinlegge. Klokka var nå sikkert bort i mot ett på natta og uværet hadde begynt å gi seg. Etter den siste vadeturen var vi blitt enda våtere og vi frøs enda mer.

Trygve skjønnte at dersom vi nå ikke kom oss inn i hus så ville vi fryse i hjel, eller aller nådigst pådra oss en alvorlig sykdom. Vi måtte få komme oss inn til han Maiaala ellers ville dette ende med katastrofe. ”Kom igjen”, sa han bestemt, ”Nu skal vi inn til han Majala før vi fryser i hjel.”

Så bar det bort til det samme huset, den mørke gangen og mot lyset fra nøkkelhullet. Han hadde tydeligvis ikke lagt seg gamlingen, ellers så lå han med lyset på. Trygve banket hardt på og ropte samtidig: ”Slipp oss inn Maiaala, eller fryser vi i hjel!” Og der åpnet han Maiaala døra, samtidig som han sa med sint stemme: ”Kom inn da, men bare for en kort stund.” Vi var berget. Vi var kommet inn i hus og kunne puste lettet ut.

Inne var det varmt og godt og lyset fra parafinlampa kastet et trolsk skjær utover det spartansk utstyrte rommet. En ovn, et bord, et par stoler og en seng. Vi tok av oss ytterklærne og seig trøtte og forkomne ned på gulvet i en krok. Gamlingen hadde god fyr i ovnen og vi hørte stormen ulte i ovnsrøret. Trøtte som vi var ble vi døsige i det varme rommet. Men sovnet av gjorde vi ikke. Han Maiaala sa ikke et ord, han satt bare og røkte på noen sigaretter han rullet av en boks som det sto ”Navy cutt” på. På den tiden vi satt der fant jeg ut at han røkte 20 sigaretter, det vil si på to timer. Han ga oss en bunke med gamle ukeblader som vi fordrev tiden med mens vi satt der inne.

Nå var det blitt grålyst ute og klokka var blitt fem på

morrparten. Plutselig reiste gamlingen seg og kom bort til oss. ”Det er blitt lyst ute nu, så dem er nok ute og leiter etter dåkker. Så gå nu ut for nu skal æ sove.”, sa han og gikk mot senga si. ”Æ har dårlig med margarin, så dåkker må ordne med et halvt kilo til mæ for at dåkker fikk være her.” Jo det skulle vi ordne med, sa vi. For halvt kilo margarin var jo ikke store betalingen for å ha reddet livet vårt.

Så takket vi for oss og gikk ut i grålysningen. Været var nå ganske bra og vi følte oss i bra form etter oppholdet inne hos han Maiaala. Han var jo en grei kar og ikke så farlig som vi ungan trodde. Han hadde tross alt berga livet vårt, trodde vi da.

Det snødde fremdeles ute, men vinden hadde spaknet betraktelig. Dagslyset var begynt å vende tilbake, men ennå var sikten langt fra god. Vi måtte bare finne oss en plass å vente til det ble skikkelig dagslys. En plass hvor vi var lett å oppdage, dersom det kom noen og lette etter oss. Plutselig så vi tre personer som dukket opp ut av snøkovet. Vi ga oss til kjenne straks ved å rope til dem. Tenk, det var jo fedrene våre. Åsmoe, Hansen og Danielsen.

Gjensynsgleden var ubeskrivelig. Vi fortalte hva vi hadde opplevd og de kunne fortelle at man hadde gitt opp håper om å finne oss i live. Dette på grunn av fru Mallinen, som bodde opp for Hansenfjæra, som hadde sett båten drive ut mot Varangerfjorden. Det hadde også vært en leteaksjon i gang, der tyskerne hadde stilt en båt til disposisjon. Man hadde søkt langs fjæra fra Vadsø til Ekkerøy uten resultat. Vadsøya hadde ikke blitt undersøkt ettersom fru Mallinen hadde sett båten drive ut mot Varangerfjorden.

Men våre fedre hadde ikke gitt opp håper om å finne oss i live, derfor hadde de tatt turen over til øya i håpet på å finne oss der. Og det gjorde de altså. Vi ble rodd over til fastlandet

i en Nordlandsbåt, som var lånt av en fisker i byen.

Oppe i byen møtte vi lensmann Ursfjord. Han var som vanlig utstyrt med sin fine spaserstokk som hadde sølvhåndtak. ”Jeg ser at guttene er kommet til rette. Da får vi avblåse leteaksjonen.”, sa han smilende. Og vi vandret hjem. Hver til sitt. Mor min trodde hun så syner da jeg kom hjem, for alle hadde gitt opp håpet om å se oss igjen. Det var ingen som hadde trodd at vi skulle overleve i båt, i slikt uvær.

Noen dager senere kom han Maiaala til Aksel Hansen og der fikk han det halve kiloet med margarin som vi hadde lovet ham. Det var hans belønning for å ha reddet tre skibsbrudne gutter fra å fryse i hjel. Han Maiaala var nok ikke så farlig som vi hadde trodd.

Noen dager senere sto følgende notis i Finnmarkens Amtstidene:

Guttene rak av

Onsdag ettermiddag var 3 gutter herfra byen ute for et lite eventyr idet de hadde fått tak i en småbåt, og i den nordvestlige stormen la ut på ”bøljan blå”. De unge vikinger hadde nok ikke regnet med den sterke storm og klarte ikke å ro til lands, og drev over på øen, på det tørre. Guttene har fått nok av sin ”første reis” og lovt ikke å dra foreløpig på noe eventyr.

Fortalt av Tormod Larsen (f. 1943) **HISTORIER FRA SJØEN**

Skjedde en lørdag i januar 1933 eller 34. Den handler om Tormods far, som bodde i Andersby. Tormod forteller at hans far, Olav Larsen, med sine to brødre Robert og Laurits, dro ut på ettermiddagen for å sette line før de skulle på fest i Vestre Jakobselv. De tre brødrene var kjent under navnet ”Guttan”.

Det var måneskinn, men sterk vind og snøbyger, slik at det var dårlig sikt innimellom. I ei kraftig byge kullseilte de med Nordlandsbåten, antakelig en tre-roring. De greide å svømme i land på Lille Vadsøya, som ligger like utenfor Andersby.

De bar stein i en haug for å holde varmen. Olav hadde berget noe tørre fyrstikker, som de tente for å bli sett på land mellom bygene, men det ble for langt unna til at noen kunne se dem. Til slutt grov de seg ned i tanga på vestsida av øya, der tanga er størst og mest gjæra, for ikke å fryse i hjel.

Hans Hildonen og søstra Hildur, som bodde i Laksebybukt, kjørte litt seinere til Vestre Jakobselv på fest med hest og dombjeller. Da de kom fram, så de at Guttan ikke var kommet på festen. Hildur ble urolig, og sa at det må ha hendt dem noe.

Om natta da de var på veg hjem fra fest sa Hildur at hun hørte det rope ute fra sjøen. Hans, som var redd for mørket og sjøen, sa at hun måtte ikke tøve. Men hun insisterte på at da de kom hjem, skulle de ro mot Vadsøya og se etter dem. Været var da blitt bedre. De rodde ut, en tur som tar ca en halv time, ropte på dem og fant dem nedgravd i tang til halsen.

Slik ble de redda, men Olav var helt stiv og opphovnet i hele kroppen. Han ville ikke snakke om hendelsen, men han ble redd for å dra på sjøen i urolig vær etter dette, og barna hans fikk seinere heller ikke dra ut når det blåste.

© Arne-Terje Sæther

Henvisninger Littratuliste

